

Гафіз

Біографія

Гафіз

(1325 чи 1326 — 1380 або 1389,1390)

персько-таджицький поет

Слово "ходжа" приблизно означає тут "майстер" або "митець", Мохаммед — власне ім'я, Шемс ед Дін — у перекладі з арабської — "Сонце віри" — почесне прізвисько поета, котрий був богословом за професією. "Гафізом" прозвали його за те, що він зберігав у пам'яті весь текст Корану; Шіразі — назва його батьківщини. Згодом прізвисько Гафіз стало літературним псевдонімом шіразького поета. Народився Гафіз у місті Шіразі на початку XIV ст. Точна дата народження поета невідома. Сучасні дослідники творчості Гафіза вважають, що народження Гафіза слід датувати 1325—1326 рр., а не початком XIV ст., як це було донедавна. Мотивують вони своє твердження записами відомого мандрівника, марокканця Ібн-Баттути. Цей подорожній араб 1327 р. відвідав батьківщину Г. і детально описав не лише місто та його околиці, а й багатьох видатних шіразців того часу. Якби Гафіз народився близько 1300 р., то до приїзду Ібн-Баттути в Шіраз він, напевне, був би вже відомий як поет, і арабський мандрівник, напевне, згадав би його. Однак Ібн-Баттута не згадає Гафіза, описуючи свою першу подорож до Шіраза, не згадає його у своїх нотатках і через двадцять років, коли вдруге, під час повернення з Індії, відвідав місто. Якщо вірити записам допитливого марокканця, то виходить, що і в 1347 р. Гафіз ще не зажив популярності. Тому, очевидно, дату народження Гафіза, яку пропонують сучасні дослідники-орієнталісти, слід вважати більш вірогідною. Про життя поета ми знаємо дуже мало. Відомо тільки, що він мав братів, був одруженим, що один із його синів помер 24 грудня 1362 р. Цій події Гафіз присвятив дві невеличкі елегії, в яких збереглася ця єдина точно фіксована дата його біографії. Усе своє життя поет провів у Шіразі й лише раз виїздив через Ісфаган у Єзд. Утім, це місто поетові не сподобалося, і він повернувся додому. Іншим разом Г. збирався відвідати Індію, але передумав. Решта біографічних відомостей з особистого життя поета належить уже до легенд. Одна така легенда розповідає, що батько поета Бега ед Дін (чи Кемаль ед Дін, за другою версією) був небагатим купцем родом з Ісфагана, займався у Шіразі дрібною торгівлею і згодом досяг деякого достатку. Після батькової смерті поетові брати поділили між собою спадщину, покинувши напризволяще Гафіза та матір. Щоб якось заробити на прожиття, хлопчик пішов у найми до сусідів, але незабаром покинув свою нелегку службу і взявся до виробництва дріжджів для однієї шіразької хлібопекарні. Це давало йому змогу вчитися й утримувати матір. Свій невеличкий прибуток майбутній поет розподіляв буцімто так: одну третину віддавав неньці, другу — жебракам, а решта йшла на плату вчителеві. Пекарня, якій юнак збував дріжджі, була своєрідним літературним клубом, де місцеві поети читали свої нові твори або проводили диспути на літературні

теми. Тут почав віршувати і юний Гафіз. Перші проби пера були невдалими і стягли на початківця нещадну і глузливу критику слухачів. Гафіз гостро переживав невдачу. Її гіркоту посилювало безнадійне кохання до шіразької красуні Шаг-Небат. Тоді, за переказом, поет удався до гробниці святого містика Баба-Кугі, що нібито задовольняв прохання кожного, хто сорок ночей проведе в молитвах у його каплиці за містом. Тож тридцять дев'ять ночей благав юнак милосердя в долі, а на сорокову ніч незумисне опинився біля будинку Шаг-Небат. Несподівано Гафіза запросили до покоїв, і там він дізнався, що жінка відповідає взаємністю на його кохання. Швидко проминув час в обіймах красуні, і поет не помітив, як настав ранок. Вирішальну, сорокову, ніч було втрачено, а з нею і всяку надію на допомогу святого. У розпачі юнак побіг до каплиці і почав ревно молитися. Сталося диво: кохання перемогло святих. Хтось смаглявий, увесь у зеленому, чи то пророк Хизр, чи святий Алі-Муртаза, з'явився перед юнаком і дав йому з'їсти чарівного наїдку. Відтоді Гафіз зробився поетом, слава якого обійшла весь світ. Мабуть, єдина правда в цій наївній і зворушливій легенді — злидні, в яких жив поет. У Державній публічній бібліотеці м. Ташкент зберігається рукопис "Хамсе" ("П'ятериці" — п'яти поем) Хосрова Дехлеві, що його власноручно закінчив переписувати Гафіз 9 лютого 1355 р. Як відомо, переписували рукописи на Сході освічені бідняки (крім, звичайно, переписування Корану, яке вважалося почесною і благочестивою справою). Інший переказ, що більше скидається на анекдот, розповідає про зустріч поета з тюркським завойовником Тимуром, котрий вперше з'явився в Шіразі 1387 року. Дізнавшись про Гафізову газель, яка починалася словами: Якщо туркень, що в Шіразі, у мене серце візьме з бою, я за її індійську мушку дам Самарканд із Бухарою,— Тимур нібито сказав: — Я підкорив чверть світу своїм чудовим мечем, щоби звеличити Самарканд і Бухару, зруйнував стільки країн та міст, а ти смієш їх комусь дарувати за якусь індійську мушку, нікчемо! — Світодержцю,— одрік поет, поцілувавши землю перед грізним вояком,— глянь, до яких злиднів довело мене моє марнотратство! — І він показав Тимурові своє дервішське руб'я. Тимур засміявся й дав Гафізу спокій. І рукопис "П'ятериці" Хосрова Дехлеві, переписаний Гафізом, і цей анекдот заперечують твердження одного з дослідників про те, що поет належав до вельможної родини, здобув добру освіту і був знавцем права. Ким же був поет справді, і яку освіту він здобув? Деяку відповідь на ці питання дають самі твори Гафіза. Початок його творчості припадає на правління останнього представника інджуїдської династії Абу Ісхака (1343-1353), котрий і був першим покровителем поета. Щодо освіти, то Гафіз добре знав мусульманське право, Коран та коментарі до нього. Непогані знання мав він і з арабської філології, про що можна виснувати з окремих його творів, написаних добірною арабською мовою. Дещо гірше було з філософією — поет, мабуть, недостатньо орієнтувався в античній філософії, якщо плутав Діогена з Платоном. За фахом він був начебто професором богослов'я і мав свою кафедру в Шіразі. З останнім інджуїдом Абу Ісхаком поета еднала справжня, щира дружба, і Гафіз присвятив своєму покровителю кілька поезій. Інакші взаємини з двором склалися у співця, коли 1353 р. прийшов до влади Мобарез ед Дін, котрий запровадив режим терору, підтримуваний

мусульманськими ортодоксами. У цей тяжкий час автор газелей хвалиться своєю бідністю, релігійною терпимістю, протиставляє себе мугтасібові, обов'язком якого було наглядати за поведінкою мусульман. Легко здогадатися, що під наглядачем-мугтасібом поет мав на увазі Мобареца ед Діна. Слід віддати належне особистій і громадянській мужності Гафіза: він не присвятив жодного рядка вбивці Абу Ісхака. Коли в 1358 р. син мугтасіба Шаг-Шоджа скинув із престолу свого жорстокого батька та осліпив його, Гафіз відгукнувся на цю подію елегійним віршем. Але в ньому крізь смуток проривається задоволення покаранням царя, "котрий без причини кидав володарів у темницю і без будь-якої їхньої провини стинав їм голови", — досить прозорий натяк на загибель Абу Ісхака. Шаг-Шоджа (1358—1384), котрий прийшов до влади, бажаючи здобути собі популярність у шіразців, негайно скасував усі заборони, введені батьком. А що Шаг-Шоджа і сам був непоганим поетом і любив хизуватися своїм вільнодумством, то його ставлення до Гафіза було прихильнішим. Гафіз подарував кілька газелей цьому правителю. Високо цінував творчість Гафіза і підтримував із ним дружні взаємини наступник Шаг-Шоджі — Шоджа ед Дін Мансур (1388—1393), якому старий поет присвятив "Пісню про виночерпія" ("Сакінаме"), свою лебедину пісню, написану за рік до смерті. Запрошували Гафіза до свого двору й інші монархи, наприклад, Махмуд-Шаг з Південної Індії. Гафіз вирушив було з Шіраза і доїхав до Перської затоки, де сів на корабель, але шторм на морі так налякав його, що він відмовився від подорожі, Гафіз не збирав своїх поетичних творів — це зробив після смерті поета його шанувальник і шкільний товариш Мохаммед Гольандам. До підготовленого ним збірника Гольандам особисто написав передмову. Канонізований збірник (диван) Гафіза донедавна налічував 693 поезії, з них 573 — газелі. Інші видання творів Гафіза, переважно індійські літографії, доводять число газелей до понад 700, хоча найновіші текстуально-філологічні дослідження і зменшили їх до 495. Основні твори Гафіза — газелі — складаються із двовіршів-бейтів, пов'язаних однією наскрізною римою. Кількість двовіршів у газелі, як правило, не перевищує десяти. Бейти, зазвичай, не зв'язані фаволою, найчастіше їх пов'язує тільки тема. У кінцевому бейті поет неодмінно називає свій літературний псевдонім. Треба взяти до уваги приналежність поета до суфізму. Суфізм (етимологія цього слова достеменно невідома) — своєрідне містично-пантеїстичне вчення — зародився в перші віки ісламу. Більшість суфійських сект та шкіл сходилися в тому, що складна мусульманська обрядність не є шляхом до пізнання Бога. Справжнього єднання з Богом, на думку суфіїв, можна досягти через екстатичне пізнання. Суфії вважали, що людська душа, в якій є нібито частина Бога, прагне розчинитися в ньому, "як крапля води в океані", Спонукує душу до цього не страх перед пеклом і не надія на вічне блаженство у раю, а любов до Бога. Одним із засобів, що ними суфії доводили себе до екстазу, була поезія. Формою вона нагадувала любовну лірику, хоча й мала суто містичний характер. Свої поняття і терміни суфії виражали алегорично: під "коханою" розумівся Бог, під "корчмою" — суфійський монастир, під "продавцем вина" або "виночерпієм" — суфійський наставник або проповідник, під "вином" — проповіді, під "оп'янінням" — містичний екстаз і т. ін. Не стільки еретичним

вченням, скільки поширеною шляхетно-літературною модою був суфізм і в часи Гафіза. Не дивно, що поет писав газелі суфійського змісту. У самому Г. відбувалася внутрішня боротьба поета-суфія з поетом-художником. Не дивно й те, що поет-художник часто перемагав поета-містика. Чи всі твори Гафіза написані в дусі суфійського вчення і як розуміти ті газелі, що їх аж ніяк не можна тлумачити на суфійський копил, сказати важко. І за життя поета, і після його смерті широкі маси іранців та інших персомовних народів сприймають поезію Гафіза як волелюбну, любовну, інтимну. Поет цим самим переріс і випередив свій час — його газелі з насолодою читають нинішні читачі, милуючись яскравими описами природи, тонкими переживаннями закоханих, образом розумної і незалежної людини, яка протиставляє себе обмеженості та неувцву: Не стало вірності і дружби на землі, Немає жодного, хто б не тонув у злі. Хто обдарований божественним талантом, В скупого здирщика слугує при столі. Немає в мудрого, де голову схилити, Йому судилися печалі та жалі. Зате невігласи, що вирости в розкошах, Щодня купаються у золоті й сріблі... ("Не стало вірності...", пер. В. Мисика) Гафіз зажив слави ще за життя. На Сході переказують, як одного разу поет пристав до гурту людей, котрі його не знали в лице, і почав критикувати перед ними себе самого. Скінчилося тим, що шанувальники поезії Гафіза добряче відлупцювали його за ту критику. По смерті Гафіза ортодоксальна мусульманська церква заборонила ховати його тіло в околицях Шіраза. Тільки втручання друзів залагодило справу. Перші відомості про Гафіза проникли в Європу через чотири століття після його смерті. У 1677 р. побачила світ перша газель Гафіза в перекладі латинською мовою. Значно пізніше, десь наприкінці XVII століття, в Європі з'явився науковий інтерес до поета. Але справжньої популярності ім'я шіразця здобуло лише після того, як Й.В.Гете, ознайомившись із повним німецьким перекладом відомого орієнталіста И. фон Гаммер Пургшталя, написав свій "Західно-східний диван" на мотиви Гафіза. На шляху європейської науки до Гафіза траплялися й курйозні випадки. Так, у 1854-1856 роках Г. Брокгауз здійснив розкішне тритомне видання лірики поета. Це видання, що готувалося з великою старанністю та педантичністю, викликало загальне схвалення, Дехто говорив, що в ньому східна текстологія досягла такого щабля науковості, якого доти сягали лише кращі видання античних класиків. Скупий на похвали Й. В. Гете висловився про Брокгаузове видання як про "одне із найдовершеніших видань перських текстів". Результати перших наукових розвідок дещо здивували неспеціалістів: заговорили про те, що Гафіз виділяється типовою для перса суперечністю та непослідовністю поглядів,— тут, мовляв, і містика, і побожність, і явна анакреонтика, несумісна з мусульманським правовір'ям. Одним словом, вони зіткнулися з таємничою, нерозгаданою перською душею. Хтозна, скільки б ще і як довго займала уми загадкова "перська душа", якби не збірка Гафіза, видана 1928 р. в Тегерані А. Халхалі. Це видання спиралося на рукопис, переписаний всього через 35 років по смерті поета. Перш ніж приступити до публікації тексту цього рукопису, А. Халхалі вирішив звірити його з тритомним виданням Г. Брокгауза. Виявилося, що чимало віршів з останнього відсутні в старому рукописі, але є в диванах інших поетів. Таким чином, Г. Брокгауз видав не

просто твори Гафіза, а невеличку своєрідну антологію перської та персько-мовної поезії трьох століть, яка представляє близько двох десятків літературних імен. Так з'ясувалася загадка таємничої "перської душі", в якій за три століття могло нагромадитися чимало суперечностей. Видання, що його підготував А. Халхалі, не дало задовільного тексту — надто багато було в ньому описок і різних текстологічних помилок. У 1941 році в Тегерані досвідчені іранські текстологи, використавши той самий рукопис, що й Халхалі, та деякі інші старі рукописи, підготували й видали критичний текст Гафіза дивану. Вперше українською мовою перекладати поезію Гафіза з оригіналу почав А. Кримський. Переклади трьох поезій і статтю "Дешиця про Гафіза. Три його пісні" він надіслав І. Франкові, котрий опублікував вірші у журналі "Житє і слово" (1895. — №3). Стаття не була опублікована (збереглася в архіві І. Франка). У книжці "Пальмове гілля" (1922. — Ч.3) А. Кримський умістив переклади 48 газелей із вступним словом. До монографії "Хафіз та його пісні" (К., 1924) він включив "Антологію з Гафізового "Дивана", де 17 українських і 20 російських перекладів зробив сам, а 65 російських перекладів належать його учням. Згодом значну частину поетичного доробку Гафіза переклав В. Мисик. Я. Полотнюк